

Bernardeta Iwańska-Cieślik

Druki wrocławskie z lat 1848-1918 w zasobach polskich bibliotek cyfrowych

Użyteczność zasobów internetowych w badaniach humanisty, w tym historia różnych okresów dziejowych czy historia książki, jest obecnie podkreślana w licznych publikacjach naukowych, gdzie zostały uwidocznione coraz szersze możliwości wykorzystania tego źródła informacji. Niestety, na tym etapie cyfryzacji zasobów tradycyjnych dominuje wniosek, że są to materiały jeszcze niekompletne. Równocześnie w wyniku różnych perturbacji dziejowych niepełne są również tradycyjne materiały archiwalne czy zasoby biblioteczne¹, co nie powinno wykluczać zbadania żadnej z tych form zapisu cennych danych, które wielokrotnie wskazują na kolejne ścieżki badawcze. Na wstępie można by przytoczyć słowa Marcina Wilkowskiego, że: „Chociaż nie wszystkie zasoby źródłowe są dostępne online, programy masowej digitalizacji realizowane przez biblioteki i archiwa w radykalny sposób ułatwiają korzystanie ze zbiorów historycznych, tradycyjnie często trudno dostępnych lub niedostępnych wcale”².

Na potrzeby niniejszego artykułu przeszukano zasoby polskich bibliotek cyfrowych, w celu stwierdzenia stopnia digitalizacji najstarszych druków wrocławskich z lat 1848-1918³. Do celów porównawczych wykorzystano wykaz przygotowywany przez autorkę. Uzyskany spis przeanalizowano pod kątem cech

---

¹ Z. Osiński, *Narzędzia pracy historyka w świecie cyfrowym*, [w:] *Historia 2.0*, red. A. Sobczak, M. Cichońska, P. Frąckowiak, Lublin 2014, s. 15-30, zob. przyp. 7; R. Gaziński, *Świat informacji na nośnikach elektronicznych a humanista na przykładzie warsztatu historyka*, [w:] *Informacja dla nauki a świat zasobów cyfrowych*, red. H. Ganińska, Poznań 2008, s. 68-81; P. Bering, *Zasoby cyfrowe w warsztacie konserwatywnego humanisty*, [w:] *Polskie biblioteki cyfrowe 2010. Materiały z konferencji*, red. C. Mazurek, M. Stroiński, J. Węglarz, Poznań 2011, s. 29-37; W. Ciszewska, *Elektroniczny warsztat historyka książki*, [w:] *Biblioteka, książka, informacja i Internet 2012*, red. Z. Osiński, R. Malesa, Lublin 2013, s. 81-94; M. Wilkowski, *Wprowadzenie do historii cyfrowej*, Gdańsk 2013; *Zwrot cyfrowy w humanistyce*, red. A. Radomski, R. Bomba, Lublin 2013.

² M. Wilkowski, op. cit., s. 30.

³ Stan na grudzień 2014 r.

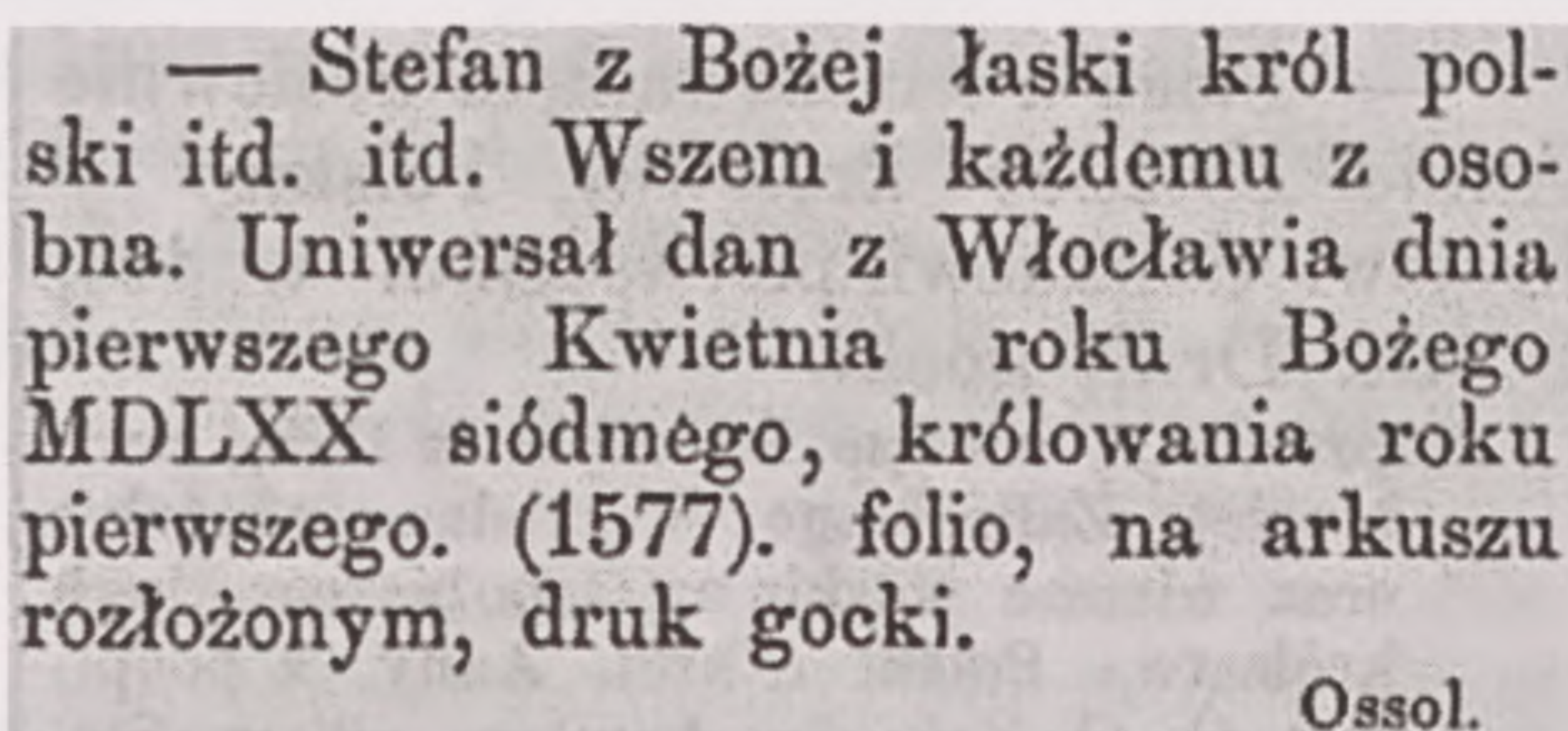
formalnych i treściowych. Istotnym punktem odniesienia było przedstawienie bibliotek, które wybrały druki wrocławskie do wykonania ich zapisu cyfrowego.

Wspomniany spis wrocławianów na obecnym etapie prac obejmuje 453 książki, druki ulotne oraz wydawnictwa ciągłe. Z kolei stan ich digitalizacji wynosi 92 pozycje – 20% tego zasobu. Stan ten ulega dynamicznym zmianom, jednakże obecny etap cyfryzacji zasobów należy uznać za zadowalający.

Dzieje drukarstwa wrocławskiego w zarysie

Drukarstwo stolicy wschodnich Kujaw ma młodą i raczej skromną historię. Dotychczasowy stan badań pozwala przytoczyć gros interesujących spostrzeżeń, które dopiero po bardziej szczegółowych badaniach zostaną zweryfikowane oraz uzupełnione. Już samo zestawienie druków wrocławskich na podstawie powszechnie dostępnych źródeł bibliograficznych, jak również katalogów bibliotek wrocławskich, pozwala na obalenie pewnych twierdzeń, np. o braku aktywności poszczególnych drukarzy w wybranych latach.

Pomimo faktu, że pierwszy druk we Wrocławku został wytłoczony w 1577 r.⁴ przez „Drukarnię latającą” pod kierownictwem Walerego Łapczyńskiego (Łapki), której właścicielem był Mikołaj Szarfenberg, drukarz krakowski, to kolejne wzmianki o pracach wydrukowanych w tym mieście pojawiają się w *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera dopiero z lat 20. XIX w.

— Stefan z Bożej łaski król polski itd. itd. Wszem i każdemu z osobna. Uniwersał dan z Wrocławia dnia pierwszego Kwietnia roku Bożego MDLXX siódmego, królowania roku pierwszego. (1577). folio, na arkuszu rozłożonym, druk gocki.

Ossol.

Ryc. 1. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 12, Kraków 1891, s. 399⁵ [dalej E]

Niestety, były to pozycje w większości nakładców wrocławskich niż działających na terenie miasta drukarni, taki wniosek nasuwa się z powodu braku wska-

⁴ A. Kawecka-Gryczowa, *Dzieje „drukarni latającej”*. *Działalność i wędrówki*, Rocznik Biblioteki Narodowej 1971, nr 7, s. 355-379; *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 1. *Małopolska*, cz. 1. *Wiek XV-XVI*, red. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1983, s. 279-283.

⁵ Pozycja jest obecnie przechowywana w Bibliotece Zakładu im. Ossolińskich, Wrocław: XVI.F.4356; P. Pawłowski, *Wrocławskie pomniki dziejowe. Od Galla do Damalewicza X-XVII wiek*, Wrocław 2004, s. 40-42.

zania drukarza na publikacji, co uniemożliwia ich identyfikację. Jednakże nie da się niczego wykluczyć. Wymienić można *Akt uroczysty zakończenia rocznego biegu nauk w Szkole Obwodowej Włocławskiej odbędzie się dnia 31 lipca 1838 roku, na który Władze Rządowe tudzież Rodziców i Opiekunów uczącej się młodzieży inspektor tejże szkoły zaprasza*, których inicjatorem w 1838 r. był zapewne wydawca włocławski, niestety była ona wydrukowana w pracowni drukarza warszawskiego Maksymiliana Chmielewskiego⁶. Notowane były również: popisy uczniów szkół włocławskich czy błogosławieństwa duszpasterzy diecezji kaliskiej (biskupa sufragana Józefa M. Dzieścielewskiego oraz biskupa Józefa S. Koźmiana), na których kartach zamieszczone dane nie pozwalają na stwierdzenie, z jakiej oficyny pochodzą, z włocławskiej, warszawskiej czy zupełnie innej. Wymienione druki z Włocławkiem w adresie wydawniczym z 1822 czy 1826 r. pochodzą z Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego (Gabinet Rękopisów)⁷.

Pomimo to odnajdujemy ciekawe wypowiedzi na temat Włocławka jako ośrodka drukarskiego w późniejszym okresie: „W drugiej połowie XIX w. Włocławek stał się przodującym w guberni warszawskiej ośrodkiem drukarskim i wydawniczym”⁸ oraz „Włocławek do końca omawianego okresu [do 1905] był «krainą marzeń» wielu drukarzy, wielu z nich chciało się tu zainstalować”⁹. Popularność Włocławka była spowodowana jego lokalizacją: nad brzegiem Wisły, a także skupieniem znaczących gałęzi przemysłu, m.in. ceramicznego (np. cegielnia parowa, fabryka fajansu), spożywczego (np. fabryka cykorii, rektyfikacja spirytusu), metalowego (np. fabryka instrumentów fizycznych Henryka Neumana), chemicznego, materiałów budowlanych, drzewnego, mineralnego, celulozowo-papierniczego oraz przemysłu poligraficznego. Bardzo ważne dla rozwoju miasta było połączenie linią kolejową (trasa warszawsko-bydgoska) z innymi ośrodkami miejskimi od 1862 r.¹⁰ Znaczący wpływ na rozwój czarnej sztuki miało seminarium duchowne i skupione wokół niego środowisko naukowe oraz siedziba władz powiatowych we Włocławku.

⁶ E t. 10, s. 167; E XIX, 2 ed., t. 1, s. 62; BN mf. 55220, sygn. 019861.

⁷ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego. Gabinet Rękopisów: *Józef Szczepan z Rzeczy Koźmian z miłosierdzia Boskiego i stolicy apostolskiej łaski biskup kujawsko-kaliski, senator Królestwa Polskiego całemu duchowieństwu świeckiemu i zakonnemu, tudzież wszystkim wiernym Chrystusowym w diecezji naszej pokoy, zdrowie i błogosławieństwo pasterskie*, Włocławek : [s.n.], 1826; *Józef Marcellin Dzieścielski, biskup arateński, suffragan, proboszcz katedralny y administrator jeneralny diecezji kujawsko-kaliskiej całemu duchowieństwu świeckiemu i zakonnemu, tudzież wszystkim wiernym Chrystusowym Diecezji Kujawsko-Kaliskiej zdrowie i błogosławieństwo od Boga : uwiadomienie o osierociałey z pasterzea swego Dyecezji Kujawsko-Kaliskiej i o ustanowieniu iey administracyi*, Włocławek : [s.n.], 1822.

⁸ J. Wajer, *Życie kulturalne Włocławka w latach 1918-1939*, Bydgoszcz 1997, s. 39.

⁹ M.J. Lech, *Drukarze i drukarnie w Królestwie Polskim 1869-1905*, Warszawa 1979, s. 237.

¹⁰ A. Ginsbert, *Włocławek. Studium monograficzne*, Warszawa 1968, s. 31-33; zob. jeszcze T. Dziki, *Przemysł włocławski w latach 1870-1918. Gospodarcze i społeczne aspekty industrializacji*, Toruń 2004.

W roku 1911 z 24 drukami, według Mieczysława Rulikowskiego, Włocławek był dopiero na 12. miejscu wśród ośrodków drukarskich obszaru Królestwa Polskiego¹¹. Z kolei Janusz Kostecki wymienia Włocławek w gronie miast ze wzmożoną działalnością zarówno na rynku wydawniczym, jak i księgarskim¹².

Najwcześniejsze wzmianki o próbie założenia regularnej drukarni pojawiają się od 1845 r., kiedy to Teodor Buchholtz (1820-1882) pisał do naczelnika miasta Włocławka z ofertą tłoczenia druków promulgacyjnych. Pierwsza jego odnotowana publikacja pochodzi dopiero z 1848 r.¹³ Według Michała Morawskiego Buchholtz bardzo szybko zaniechał swojej działalności, bo tuż po 1850 r., tak samo twierdzi A. Notkowski¹⁴, lecz nie potwierdzają tego późniejsze druki (ostatni z 1872 r.). Przypuszcza się, że powodem zamknięcia drukarni było wprowadzenie obowiązku publikowania druków urzędowych w języku rosyjskim¹⁵. Obecnie jest znanych 15 druków z jego firmy. Jeszcze zanim został odkryty druk z 1577 r., Buchholtz był uważany za pierwszego drukarza wrocławskiego. Należy podkreślić, że w mieście kościelnym pierwszym drukarzem XIX-wiecznym był członek parafii ewangelicko-augsburskiej. Pracował on przy ulicy Łęskiej 77.

W rozwijającym się Włocławku istniała potrzeba stałego funkcjonowania warsztatów poligraficznych w drugiej połowie XIX w. Potwierdza to m.in. cytat z pracy Mariana Lecha: „Wykaz zakładów poligrafii w 1873 r., przesłany przez gubernatora warszawskiego do Głównego Urzędu ds. Prasy, wykazywał w warszawskiej guberni istnienie zaledwie jednej drukarni Teodora Buchholca¹⁶ i jednej litografii Izraela Odessera, pracujących od 15 II 1871 r. we Włocławku”¹⁷.

Już w 1868 r. zarejestrował swoją księgarnię Herman Neuman (1845-1914), który doświadczenie zdobył jako maszynista drukarski w Berlinie. W 1877 r. poszerzył swoją działalność o skład materiałów piśmienniczych, na które koncesję uzyskał jego brat już w 1871 r. Jednakże zezwolenie na „posiadanie i używanie maszyny drukarskiej” uzyskuje dopiero w 14 września 1880 roku i od tej pory firma nazywała się „H. Neuman, Księgarnia, Drukarnia i Skład Materiałów

¹¹ M. Rulikowski, *Produkcja wydawnicza polska w latach 1909-1911*, Warszawa 1913, s. 57, 63.

¹² J. Kostecki, *Sprzedaż i rozdawnictwo książek w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX wieku*, Studia o Książce 1979, nr 9, s. 65-101; J. Kostecki, W. Tomaszewski, *Książka i prasa na prowincji Królestwa Polskiego w XIX wieku*, Rocznik Biblioteki Narodowej 2003, nr 35, s. 261-282.

¹³ *Catalogus fratrum vivorum et martuorum vinculo christianae charitatis sociatorum seu Confraternitatis Philadelphicae*, Włocławek : [s.n.], 1848 (Włocławek : T. Buchholtz); zob. P. Pawłowski, *Buchholtz (Buchholz) Teodor*, [w:] *Włocławski słownik biograficzny* [dalej WSB], t. 3, red. S. Kunikowski, Włocławek 2005, s. 31-33.

¹⁴ M. Morawski, *Monografia Włocławka*, Włocławek 2003 [reprint], s. 116; A. Notkowski, *Z dziejów prasy polskiej na Kujawach Wschodnich do 1918 r.*, Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego 1971, nr 10, z. 3, s. 316.

¹⁵ P. Pawłowski, *Buchholtz (Buchholz) Teodor...*, s. 31-33.

¹⁶ W literaturze pojawiają się następujące wersje tego nazwiska: Buchholtz, Buchholz, Buchholc.

¹⁷ M.J. Lech, *Drukarze...*, s. 232.

Piśmienniczych”. Początkowo pracował przy ulicy Nowej 8 (ul. 3 Maja). Po zakupie nowych maszyn drukarskich rozpoczął działalność nakładczą. W 1913 r. przeniósł się do nowego domu przy ulicy Cyganka 26. Wiadomo o jego 76¹⁸ drukach, co może zostać znacznie powiększone po dodaniu periodyków, różnych gazet ogłoszeniowych czy wybranych druków ulotnych. Zmarł w 1914 r. w Toruniu, a zakład przejął jedyny syn Izydor Jerzy Neuman¹⁹.

Kolejnym znanym drukarzem włocławskim jest Markus Wołkowicz, który po uzyskaniu zgody na prowadzenie drukarni w 1878 r. zaczął realizować zlecenia władz rosyjskich i osób prywatnych. Po 1899 r. jego drukarnia zniknęła po licznych zarzutach cenzury rosyjskiej²⁰. W opracowaniach widnieje informacja, że nastąpiła jej reaktywacja po 1918 r.²¹, co należałoby zweryfikować, ponieważ spod jego pras wyszły pozycje: w 1906 r. autorstwa Waclawa Gruszewskiego, w 1910 r. praca Romana Wolskiego czy sztuki Franciszka Bramorskiego z 1912 r.²² Znanych jest obecnie 11 druków, w tym dwa roczniki periodyku „Głos Żydowski” (1917-1918). M. Wołkowicz wykonywał wiele wydawnictw na zlecenie Kurii Biskupiej. W latach 1878-1879 miał zarejestrowaną drukarnię również Maurycy Winter.

W międzyczasie, ok. 1870 r. z Warszawy przybył do Włocławka księgarz i nakładca Stefan Błędowski, który wraz ze współnikiem Ludwikiem Rosińskim (do 1883 r.) prowadzili drukarnię zakupioną od spadkobierców T. Buchholtza. Z okresu do 1903 r. jest znanych 21 pozycji. Następnie sprzedano drukarnię Adamowi Hahnowi, który kierował nią jeszcze „p.f. S. Błędowski”. Nazwisko Błędowskiego pojawia się ponownie od 1906 r., kiedy to wydawał, a następnie od 1910 r. redagował „Gazetę Kujawską”²³. Natomiast A. Hahn jest znany tylko z dwóch druków, których był nakładcą.

Wspólnik Błędowskiego Ludwik Rosiński (1861-1931) samodzielnie podjął pracę drukarską i wykonywał zlecenia seminarium duchownego oraz realizował własne nakłady od 1883 r. Z tego okresu są znane cztery pozycje sygnowane jego nazwiskiem. Od ok. 1893 r. mieszkał w Sieradzu, a po trzech latach otworzył warsztat w Kaliszu. W bibliografii druków kaliskich została odnotowana tylko jedna publikacja L. Rosińskiego²⁴. Później pracował jeszcze w Łodzi, a według

¹⁸ J. Wajer odnotował 34 pozycje książkowe. Zob. idem, op. cit., s. 40, przyp. 178: „Informacje o wydawnictwach drukarni włocławskich czerpano z: M. Walczak, Bibliografia wydawnictw drukarni włocławskich do 1939 r., [Łódź 1988]. Praca magisterska [...] wykorzystuje odpowiednie bibliografie i wykazy druków oraz katalogi bibliotek włocławskich”.

¹⁹ B. Ziolkowska, *Neuman Herman*, [w:] WSB, t. 4, s. 107-108; M.J. Lech, *Księgarze i księgarnie w Królestwie Polskim 1869-1905. Materiały ze źródeł archiwalnych*, Warszawa 1980, s. 233.

²⁰ M.J. Lech, *Drukarze....*, s. 233; idem, *Księgarze....*, s. 240.

²¹ J. Wajer, op. cit., s. 40.

²² Zob. *Bibliografia polska 1901-1939*, t. 1-16, Warszawa 1986-2014.

²³ A. Michalewska, *Błędowski Stefan*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej* [dalej SPKP], red. I. Treichel, Łódź 1972, s. 73.

²⁴ E. Andrysiak, K. Walczak, D. Wańka, *Druki kaliskie XIX i I połowy XX w. (1800-1945). Bibliografia*, Kalisz 2003, poz. 641.

Słownika pracowników książki polskiej: „po rewolucji 1905-1907 przeniósł się znów do Włocławka. Założył tam księgarnię pn. Powszechna i Drukarnię Diecezjalną, wydawał (od 1909) pismo rel. «Głos Wiary»”²⁵, co nie jest zgodne z oficjalną informacją przekazaną w „Kronice Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”²⁶. Wstępnej weryfikacji podjęła się Maria Morawska, autorka monografii poświęconej drukarstwu płockiemu. Należy nadmienić, że Rosiński²⁷ w czasie ponownego pobytu we Włocławku współpracował z seminarium, tłocząc m.in. tom 11 „Monumenta Historica Dioeceseos Wladislaviensis”. Po czym w 1913 r. wrócił do Płocka, gdzie zajął się drukowaniem różnego typu periodyków²⁸.

Jednakże największą i najprężniejszą instytucją poligraficzną była założona w 1906 r. Drukarnia Diecezjalna, której inicjatorem był biskup Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki. Powstała ona dzięki wspólnym siłom księży z kapituły katedralnej i seminarium włocławskiego, jak również przy wsparciu finansowym proboszczów parafii z diecezji kujawsko-kaliskiej. Od 1907 r. właścicielem zakładu była spółka „Cuiavia”, która w 1914 r. zatrudniała 35 pracowników. Początkowo drukarnię prowadził Ludwik Rosiński. Zaprzestał współpracy po przeniesieniu się do Płocka. Jego obowiązki przejął Waclaw Tomaszewski (od 1913 r.), który był absolwentem Akademii Graficznej w Niemczech, co zdecydowanie wpłynęło na podniesienie poziomu druków włocławskich. Tomaszewski swoją praktykę zawodową zdobył w drukarni Hermana Neumana²⁹. Zasługi nowego kierownika były podkreślane na odwrocie karty tytułowej każdej pozycji, gdzie notowano „odbito Drukarni Dyecezalnej pod zarządem W. Tomaszewskiego”. Pracował na rzecz seminarium do 1923 r., kiedy to wszedł w spółkę z Izydorem Neumanem, tworząc nowoczesną firmę: „Neuman i Tomaszewski Zakłady Graficzne”. Z okresu do 1918 r. jest znane 210 publikacji z Drukarni Diecezjalnej.

Bracia Piotrowscy swoją oficynę prowadzili przy ul. Przedmiejskiej w latach 1910-1940. Początkiem było odkupienie maszyn od rodziny S. Błędowskiego. Firma była rozbudowywana przez braci Jana, Piotra i Stefana. Ostatni z braci w 1918 r. spłacił rodzeństwo i przeniósł firmę do nowego domu na rogu ulic Przedmiejskiej i Brzeskiej³⁰. Z interesującej autorkę okresu pochodzą przynajmniej 23 druki.

Jeszcze od 1909 r. działała na terenie miasta drukarnia pospieszna Jakuba Lasoty, który zatrudniał jednego drukarza i jednego zecera. Poza drukami akcydensowymi tłoczył miesięcznik w języku hebrajskim „Włocławker Sztyme”³¹. Niestety, brak informacji o innych jego produktach.

²⁵ K. Modliński, *Rosiński Ludwik*, [w:] SPKP, s. 765-766.

²⁶ *Drukarnia dyecezalna*, Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej 1, 1907, nr 7, s. 231-232.

²⁷ Zob. U.M. Morawska, *Drukarnie płockie do roku 1918*, Płock 1984, s. 124-125.

²⁸ K. Modliński, op. cit., s. 765-766.

²⁹ B. Ziółkowska, *Tomaszewski Waclaw*, [w:] WSB, t. 4, s. 164-166.

³⁰ F. Szeliga, *Przemysł włocławski*, Włocławek 1928, s. 72-73.

³¹ J. Wajer, op. cit., s. 136.

W latach od 1871 r. o założenie drukarni ubiegali się: Binem/Mojżesz Rozenfeld (luty 1878), Henryk Lipski (1886), L. Rosiński z nowym wspólnikiem Danielem Zaleskim z zaboru pruskiego (1887), Henryk Neuman (1893), Dawid Szpinadel (1902), z kolei Ernest Klamke, właściciel fabryki druku, otrzymał zgodę na mimeograf (powielacz). Odmówiono również takim osobom, jak: Menachem Szwarzman (1903), Szlama Lewakowski, Ludwik Safian (1903)³².

Co ciekawe, pospieszną maszynę drukarską posiadała „Włocławska Fabryka Cykorii R. Bohne & Co”, która dotychczas musiała korzystać z usług lokalnych litografii, lecz była ona wykorzystywana głównie do drukowania etykiet lub innych nadruków na opakowania. Zezwolenie otrzymano w 1886 r.³³

Sprawozdanie starostwa włocławskiego z 1919 r. na temat księgarni, drukarni i bibliotek zawiera opisy następujących tłoczni: „1) Drukarnia, ul. Nowa 27, właściciel Gustaw Altman, ul. Brzeska 13, firma G. Altman i D. Horowitz, 2) Drukarnia, ul. Nowa 25, Bracia Piotrowscy, Jan Piotrowski, ul. Nowy Rynek 14, zarz. A. Debski, 3) Drukarnia, ul. Brzeska 2, Diecezjalna Konsystorze, zarz. Wacław Tomaszewski, 4) Drukarnia, ul. Cyganka 26, fir. H. Neuman, Ignacy[!] Neuman, ul. Cyganka 26, 5) Drukarnia, ul. Piekarska 23, Wołkowicz Markus, ul. Brzeska 23 m. 9, 6) Drukarnia, ul. Żabia 13, Lasota Jakób, ul. Szpitalna 6”³⁴.

Każda z wymienionych i działających drukarni zasłynęła z wyjątkowych druków, np. z oficyny T. Buchholtza do największych rarytasów antykwarycznych wśród lokalnych bibliofilów należała praca Agnieszki Buflę *Ostatnie rady i przestrogi dla moich uczennic* (1852)³⁵, z kolei H. Neuman rozpoczął swoją działalność nakładczą i drukarską wielokrotnie wymienianą pozycją Maksymiliana Boruckiego *Ziemia kujawska pod względem historycznym, jeograficznym, archeologicznym, ekonomicznym i statystycznym* (1882). Przy nazwisku S. Błędowskiego znajdziemy informacje o wydawanym i drukowanym w jego firmie kalendarzu „Kujawianin” czy periodyku „Dziennik Kujawski”, który ukazywał się w latach

³² M.J. Lech, *Drukarze...*, s. 237-238.

³³ M. Morawski, op. cit., s. 114; A. Notkowski, op. cit., s. 318; M.J. Lech, *Drukarze...*, s. 235.

³⁴ Archiwum Państwowe w Toruniu, Oddział we Włocławku. Akta starostwa włocławskiego, Prasa, sygn. 331, k. 14. Opis składa się z nazwy działalności, adresu, nazwiska właściciela i jego adresu, na końcu, jeśli jest podana, nazwa firmy.

³⁵ K. Rulka, *Księgozbiór księży Chodyńskich w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku*, *Studia Włocławskie* 2000, nr 3, s. 428: „Z pozycji bardzo rzadkich warto wymienić Agnieszki z Wilczewskich Buflę, ochmistrzyni pensji dla dziewcząt we Włocławku, *Ostatnie rady i przestrogi dla moich uczennic* (Włocławek 1852). Książka ta, skrytykowana przez ks. Józefa Orzechowskiego (1819-1887), misjonarza, profesora seminarium włocławskiego, została przez autorkę wycofana z obiegu, dlatego ks. Chodyński ocenił posiadany przez siebie egzemplarz jako «opus rarissimum». Jako «druk rzadki» została zakwalifikowana praca tejże autorki *Opieka i praca* (Włocławek 1872). Dziełko Onufrego Dąbrowskiego (1802-1867), pijara, nauczyciela religii i moralności w szkole powiatowej włocławskiej, *Krótki wykład Mszy świętej według obrządku rzymsko-katolickiego* (Włocławek 1850) zakwalifikował podobnie jako «rzadkość bibliograficzną». Zob. jeszcze: S. Chodyński, *Seminarium włocławskie*, Włocławek 1904, s. 87-88.

1894	2										
1896	1										
1897	2										
1898	1	1									
1899	2										
1900	2						1				
1901	2	1									
1902	1										
1903	1										
1904	1										
1905		1									
1906	1	2									
1907	1										
1908			1								
1909	2								1		
1910	2			1			1		1		
1911	3	4		1							
1912	2	1		1	1				1		
1913	1	2		1							
1914	1	1		1		1	1		1	2	
1915	4	1					1				
1916							1	1			
1917	1							1		1	1
1918	2	3						1		1	
Suma	48	17	1	5	1	1	5	3	4	4	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie zasobów Federacji Bibliotek Cyfrowych

Na 107 bibliotek cyfrowych dostępnych przez wyszukiwarke FBC w sierpniu 2014 r. jedynie 10 (ok. 10%) ma w swojej ofercie druki włocławskie z okresu za-
borów. Aż 48 pozycji zostało oddane do digitalizacji przez biblioteki będące

w grupie Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa. Na drugim miejscu pod względem liczby druków ogólnie dostępnych w Internecie znajduje się Cyfrowa Biblioteka Narodowa Polona (17), pojedyncze druki pochodzą z Cyfrowej Biblioteki Diecezjalnej w Sandomierzu czy Chełmskiej Biblioteki Cyfrowej, co szczegółowo obrazuje pierwsza tabela.

Zasięg terytorialny lokalizacji oryginałów jest równie szeroki jak rozdrobnienie pojedynczych druków włocławskich w bibliotekach cyfrowych. Najwięcej druków włocławskich w wersji cyfrowej jest obecnie przechowywane w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy (31), następnie w Bibliotece Narodowej (14), Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu (6), Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku (6), Parafii Wniebowzięcia w Iłży (5), która przekazała do digitalizacji pierwsze roczniki „Ateneum Kapłańskiego”. Druki pochodzą jeszcze z Biblioteki Głównej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (5), Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy (4), Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego (3), z połączonych bibliotek Wydziału Filozofii i Socjologii UW, Instytutu Filozofii i Socjologii PAN i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego (3), Biblioteki PAN w Kórniku (3) oraz pojedyncze pozycje z Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, Miejskiej Biblioteki Publicznej w Radomiu, Chełmskiej Biblioteki Publicznej, Instytutu Badań Literackich PAN, Biblioteki Diecezjalnej w Sandomierzu, Biblioteki Śląskiej, Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Łodzi. Przeważnie biblioteki przekazywały do pracowni digitalizacji druki unikatowe, znane z pojedynczych egzemplarzy, a niekiedy projekty powtarzały się, jak w przypadku „Ateneum Kapłańskiego”, które podobnie jak pozycja S. Chodyńskiego na temat włocławskiego seminarium (Aneks, poz. 12) funkcjonuje w wielu egzemplarzach w polskich bibliotekach naukowych i dostęp do nich raczej nie jest utrudniony. Jednakże analizując resztę prac tego autora zamieszczonych w Kujawsko-Pomorskiej Bibliotece Cyfrowej, należy stwierdzić, że stanowią one niemal kompletną kolekcję drukowanych dzieł Chodyńskiego.

Lata 1881-1918

Zasięg chronologiczny druków włocławskich z zasobów polskich bibliotek cyfrowych, niestety, nie obejmuje pierwszych druków, tj. z 1848 r. brakuje wspomnianej publikacji Agnieszki Buffle *Ostatnie rady i przestrogi dla moich uczennic* (1852)³⁶. Najstarszy wolumin pochodzi z 1881 r. i jest to pierwszy tom „*Monumenta Historica Dioeceseos Wladislaviensis*”, drukowany w oficynie Hermana Neumana. Przy czym należy podkreślić, że dzieła wydane do 1905 r. są reprezen-

³⁶ Obecnie przechowywana w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, sygn. 4.23.8.47.

towane przez pojedyncze książki czy broszury. Z kolei najmłodsze wydawnictwa, zamykające interesujący autorów okres, to osiem pozycji, które powstały w drukarni Izydora Neumana (dziedzica Hermana, 4), Drukarni Diecezjalnej (3) oraz w pracowni Markusa Wołkowicza (1). Podobną liczbę odnotowano jeszcze z 1911 i 1914 r. Szczegółowe dane chronologiczne zawiera tabela 1 i 3.

Język druków

W omawianym zbiorze dominują druki w języku polskim (64), na drugim miejscu język łaciński (15) oraz język niemiecki (1). Pozostałe wrocławiana łączą w sobie dwa języki: polski i niemiecki (6), polski i łaciński (3), polski i jidysz (2), polski i rosyjski (1).

„Monumenta Historiaca Dioeceseos Wladislaviensis” były serią źródłową publikowaną przez środowisko naukowe skupione wokół seminarium duchownego we Wrocławku. Język druku był zdeterminowany przez język, w którym został sporządzony dany dokument. Przeważnie ukazywały się one po łacinie (15 t.), lecz w trzech przypadkach mamy do czynienia z drukiem polsko-łacińskim (tomy 5, 6, 12), dwa tomy w języku polskim (tomy 13, 24), a tom czwarty zawierał zarówno teksty polskie, jak i niemieckie.

Pozycja niemieckojęzyczna to druk zawierający notację muzyczną walca, którego autorem jest Johannes Alexander Jendrowski. Ten język pojawia się głównie na doniesieniach z 1915 r., gdzie w drugiej kolumnie drukowano dodatkowo język polski.

Jedyna broszura, w której odnotowano język rosyjski, to informacje dla osób korzystających z wód mineralnych w Ciechocinku (Aneks, poz. 45). W jidysz był drukowany „Głos Żydowski”, będący również w wersji polskojęzycznej.

Tab. 2. Liczba druków z oficyn wrocławskich i ich reprezentacja w Federacji Bibliotek Cyfrowych

Rocznik	FBC Wrocław	Liczba znanych druków wrocławskich	M. Czarnowska, <i>Ilościowy rozwój...</i> ³⁷
1881	1	2	1710
1882	2	3	2270
1883	1	6	2480
1884	1	3	2420
1885	1	3	2250

³⁷ M. Czarnowska, *Ilościowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego 1501-1965*, Warszawa 1967, s. 173.

1886	1	3	2470
1887	1	2	2020
1888	1	1	2120
1889	1	3	2390
1890	1	1	1720
1891	2	5	1830
1894	2	6	2000
1896	1	1	1740
1897	2	2	1750
1898	2	7	2070
1899	2	8	2070
1900	3	4	1960
1901	3	8	2100
1902	1	3	1900
1903	1	3	2740
1904	1	3	2520
1905	1	9	2660
1906	3	8	2770
1907	1	15	3000
1908	1	15	2790
1909	3	15	3333
1910	5	14	3723
1911	8	27	3391
1912	5	32	2850
1913	4	30	3410
1914	8	32	2360
1915	6	14	1070
1916	2	23	1720
1917	5	31	2500
1918	8	25	2200

Źródło: opracowanie własne na podstawie zasobów Federacji Bibliotek Cyfrowych, wykazu druków wrocławskich i pracy M. Czarneckiej

Drukarnie włocławskie i ich oferta w bibliotekach cyfrowych

Nazwy drukarni włocławskich widnieją na 82 pozycjach (87% zasobów cyfrowych), w dziewięciu przypadkach nie została wskazana żadna oficyna, w jednym przypadku odnotowano wydawcę włocławskiego, którym było Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości. Towarzystwo zainicjowało wydanie pracy Władysława Górczyńskiego pt. *Zamek w Raciążu* (1913). Z kolei brak nazwy drukarza stwierdzono na obwieszczeniach, mowie biskupa Zdzitowieckiego czy druczku skierowanym do włocławskich robotników (Aneks, poz. 51, 52, 53, 55-59, 62).

Wydaje się zrozumiałe, że najwięcej pozycji zdigitalizowano z Drukarni Diecezjalnej (38), która była największą tego typu placówką do 1918 r. Równie dużą grupę stanowią publikacje, które wyszły z drukarni Hermana Neumana i jego spadkobierców (33). Nieliczne druki pochodzą z oficyn: Ludwika Rosińskiego (2), Stefana Błędowskiego (2), Markusa Wołkowicza (4) czy Braci Piotrowskich (3).

Ze zgromadzonego zasobu dowiadujemy się, że drukarnie włocławskie tłoczyły na zlecenie osób prywatnych³⁸, najczęściej autorów. Nakładcami swoich prac byli: Jan Głóg (Aneks, poz. 21, 22) i ks. Teodor Portych (Aneks, poz. 43, 44). Natomiast periodyk szkolny finansowała przełożona Gimnazjum Żeńskiego Janina Steinbok³⁹. Drukowano także zlecenia różnych towarzystw, np. Oddziału Kujawskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Inicjatorami niektórych wydawnictw byli również drukarze. W ten sposób działalność drukarską i nakładczą rozpoczął H. Neuman, tak też prowadzili swoje oficyny S. Błędowski oraz L. Rosiński. W miejscu nakładcy czy wydawcy spotykamy na drukach włocławskich poza tym: kler diecezjalny, Wydawnictwo „Dziennika Kujawskiego”, jednak najczęściej jako wydawca oraz dysponent składu głównego pojawiała się na drukach „Księgarnia Powszechna”, która praktycznie stanowiła jeden organizm z Drukarnią Diecezjalną.

Wymieniona oficyna oddawała swoje pozycje na skład jeszcze do takich księgarzy warszawskich, jak: Edward Wende (1), Konstanty Trepte⁴⁰ (1) czy Gebethner i Wolff (2). W świetle zachowanych druków z usług ostatnich księgarzy korzystali: H. Neuman (1) i S. Błędowski (1). Na podstawie dotychczas zidentyfikowanych druków zostało odnotowane umieszczanie swoich nakładów w księgarniach warszawskich (poza wspomnianymi, jeszcze w księgarni Mateusza

³⁸ Zob. A. Gruca, *Nakładem własnym... Autorzy jako wydawcy swoich prac w Krakowie w dobie autonomii galicyjskiej*, Kraków 2007, s. 9-16; A. Mężyński, *O potrzebie i metodach badania prywatnego mecenatu wydawniczego w dziedzinie publikacji naukowych w XIX w.*, *Studia o Książce* 1982, nr 12, s. 47-58.

³⁹ M. Pawlak, *Steinbok Janina*, [w:] WSB, t. 2, s. 165-166.

⁴⁰ F. Pieczętkowski, *Trepte Konstanty*, [w:] SPKP, s. 907-908.

Szczepkowskiego⁴¹, Jana Fiszera⁴², Stanisława Fabijańskiego⁴³), krakowskich (Spółka Wydawnicza, Gebethner i Spółka), lwowskich (H. Altenberg) czy w Płocku w księgarni L. Rosińskiego (wcześniej drukarz we Włocławku). Te dane mogą świadczyć o kontaktach z księgarzami największych ośrodków książki polskiej w okresie zaborów. Ciekawym przykładem jest zamieszczenie na kartach tytułowych bądź w metryczce, że skład główny był u autora (M. Żmigrodzki, zob. Aneks, poz. 50), Księgarni Powszechnej, w księgarni H. Neumana czy S. Błędowskiego, redakcji „Ateneum Kapłańskiego”.

Tab. 3. Druki poszczególnych oficyn i roczniki

Rocznik	Herman Neuman	Ludwik Rosiński	Stefan Błędowski	Markus Wołkowicz	Drukarnia Diecezjalna	Bracia Piotrowscy	Wydawca z Włocł.	Brak
1881	1							
1882	2							
1883	1							
1884	1							
1885	1							
1886	1							
1887	1							
1888	1							
1889	1							
1890				1				
1891		2						
1894	2							
1896	1							
1897	2							
1898	1		1					
1899	2							
1900	2		1					

⁴¹ F. Pieczętkowski, *Szczepkowski Mateusz*, [w:] SPKP, s. 872-873.

⁴² F. Pieczętkowski, *Fiszera Jan*, [w:] SPKP, s. 225.

⁴³ J. Fabijański, *Fabijański Stanisław*, [w:] SPKP, s. 211.

1901	3							
1902	1							
1903	1							
1904	1							
1905								1
1906	1			1				1
1907					1			
1908					1			
1909					3			
1910					4			
1911	1				6	1		
1912					5			
1913	1				1	1	1	
1914					8 (KP) ⁴⁴			
1915					1			4
1916					2			
1917				1	3	1		
1918	4			1	3			3
Suma	33/76	2/4	2/21	4/11	38/210	3/23	1	9

Źródło: opracowanie własne

Tematyka książek i broszur

Główny trzon druków wrocławskich dostępnych w polskich bibliotekach cyfrowych stanowią publikacje, które wyszły spod pras Drukarni Diecezjalnej, a dominującą tematyką są zagadnienia teologiczne, jednakże na tym etapie digitalizacji są one reprezentowane przez pojedyncze pozycje. Odnajdujemy w tym zasobie tłumaczenie *Trenów Jeremiasza* ze Starego Testamentu, którego się podjął Karol Korycki i jest

⁴⁴ Nakładcą druków jest „Księgarnia Powszechna”.

to jedyna książka z zakresu szeroko rozumianej biblistyki. Z kolei religioznawcza praca *Geneza religii w świetle nauki i filozofii* autorstwa księdza Idziego Radziszewskiego⁴⁵ jest nadbitką cyklu jego artykułów z „Ateneum Kapłańskiego” (Aneks, poz. 47) i stanowi numer szósty serii pt. „Biblioteka Ateneum Kapłańskiego”. Wymieniony druk był wielokrotnie recenzowany zarówno przez środowiska naukowe filozoficzno-teologiczne, jak również przez przedstawicieli innych dyscyplin⁴⁶.

Z zakresu teologii pastoralnej mamy pracę teoretyczną pt. *Duszpasterstwo a ruch trzeźwości* (Aneks, poz. 30) autorstwa księdza Jana Kapicy, który w czasie jej publikowania był posłem na sejm pruski z ramienia Koła Polskiego. Jego kariera duchowna została w 1930 r. zwieńczona stanowiskiem protonotariusza apostolskiego⁴⁷.

W załączonym aneksie odnotowano dwa katechizmy przeznaczone dla Trzeciego Zakonu Świeckiego powołanego przez św. Franciszka⁴⁸. Interesującą pozycją w ówczesnym Włocławku mogła być także książeczka George’a Josepha Bulla *Wyznania nawróconego lekarza medycyny* (Aneks, poz. 5).

Historia kościoła i szkolnictwa, jak również liczne publikacje, dotyczące dziejów poszczególnych miejscowości i regionów znalazły się w programie digitalizacji. W tej grupie były wspomniane druki Stanisława Chodyńskiego – z tego zakresu obejmują one prawie kompletny zasób druków zwartych tego autora, a zamieszczonych w Kujawsko-Pomorskiej Bibliotece Cyfrowej [dalej KPBC]⁴⁹. Brakuje wśród nich tytułu: *Pamięć wieczna wojny chocimskiej w nabożeństwie kościelnym* (Włocławek 1909) oraz *Zbiór wiadomości dziejów medycyny dotyczący. Analecta medico-historicae* (Włocławek 1912). Ta ostatnia jest w planach digitalizacyjnych wymienionej KPBC.

Dodatkową pracę z zakresu dziejów kościołów włocławskich napisał Kazimierz Jung, który zaprezentował m.in. etapy powstawania największej świątyni, a mianowicie katedry pod wezwaniem Trójcy Św. (Aneks, poz. 27). Należy wy-

⁴⁵ J. Bagrowicz, *Radziszewski Idzi*, [w:] WSB, t. 2, s. 153-154; zob. jeszcze: G. Karolewicz, *Ksiądz Idzi Benedykt Radziszewski 1871-1922*, Lublin 1998, s. 103-117; H.E. Wyczawski, *Radziszewski Idzi Benedykt*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 3, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 483-485.

⁴⁶ Ks. I. Radziszewski, *Geneza religii w świetle nauki i filozofii*, Włocławek 1911, Rec. W. Witwicki, *Ruch Filozoficzny* 2, 1912, s. 35-36; toż, Rec. Cz. Sokołowski, *Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie* 1, 1911, nr 3-4, s. 78-79, por. W. Dudek, *Teologiczno-naukowy dorobek włocławskiego seminarium duchownego*, *Ateneum Kapłańskie* 61, 1969, t. 72, s. 287.

⁴⁷ M. Urbanowa, *Kapica Jan (1866-1930)*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej PSB], t. 11, Wrocław 1965, s. 627-628.

⁴⁸ Krótka informacja o książce w: *Bibliografia*, *Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej* 3, 1909, nr 2, s. 64.

⁴⁹ W. Kujawski, *Chodyński Stanisław*, [w:] WSB, t. 5, s. 20-22; M. Banaszak, *Chodyński Stanisław*, [w:] SPTK, t. 1, s. 308-316; W. Kujawski, *Księża Zenon i Stanisław Chodyńscy*, *Kronika Diecezji Włocławskiej* 70, 1987, s. 227-240.

mienić również Maksymiliana Boruckiego oraz jego sztandarową książkę na temat regionu kujawskiego pt. *Ziemia kujawska pod względem historycznym, jeograficznym, archeologicznym, ekonomicznym i statystycznym* (Aneks, poz. 4). Publikacje księdza Stanisława Muznerowskiego na temat Krzepic oraz Lubrańca⁵⁰ są nadal przywoływane przez współczesnych badaczy tzw. małych ojczyzn, a zwłaszcza tych zajmujących się dziejami miejscowości na Kujawach Wschodnich⁵¹.

Prace z zakresu geografii i etnografii są reprezentowane jeszcze przez wydawnictwo *Syberya pod względem etnograficznym, administracyjnym, rolniczym i przemysłowo-handlowym* (Aneks, poz. 19), której opisanie podjął się ksiądz Jan Chyliczkowski⁵² po powrocie z zesłania. W tym czasie pełnił obowiązki proboszcza w Brześciu Kujawskim. Z kolei z pogranicza krajoznawstwa i turystyki zostały odnotowane pozycje autorstwa Zygmunta Błędowskiego⁵³ pt. *Łomża – Włocławek* na temat spływu kajakowego oraz Antoniego Byszewskiego⁵⁴ *Puławy* w oficynie Braci Piotrowskich (Aneks, poz. 6).

Zainteresowania z zakresu historii sztuki, konserwatorstwa, muzealnictwa ksiądz Władysław Górzyński⁵⁵ łączył w książkach i artykułach, spośród których do pracowni digitalizacyjnej przekazano pozycję *Rozwój historii sztuki wśród innych narodów i w Polsce* (1911). Również Waclaw Kneblowski⁵⁶ sztuce poświęcił swoją pracę zaopatrzoną w opis ikonograficzny pt. *Freski Dankwarta. Pieśń malarska na sklepieniach bazyliki Jasnogórskiej* (1914).

Z druków literackich należy wymienić bardzo estetycznie wydany tomik poezji Jana Chmielowskiego, którego praca jest w planach digitalizacyjnych zespołu Repozytrium Cyfrowego Instytucji Naukowych. Poza tym w ogólnym dostępie jest nadbitka artykułu Michała Żmigrodzkiego zatytułowana *Gustaw Konrad Mickiewicza i Faust Goethego* (Włocławek 1909), zamieszczonego pierwotnie w „Ateneum Kapłańskim” (Aneks, poz. 50).

Proboszcz nieszawski w latach 1931-1932 Teodor Portych⁵⁷, senator, członek „Strzelca” i kapelan Związku Strzeleckiego, znany z wygłaszania płomiennych

⁵⁰ Omówienie w: *Bibliografia*, Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej 4, 1910, nr 2, s. 59-60.

⁵¹ W. Kubiak, *Dzieje Lubrańca*, Toruń 2006, s. 11; *6 wieków miasta Krzepic 1357-1957*, Krzepice 1958, s. 7.

⁵² P. Pawłowski, *Ksiądz Jan Chyliczkowski. Bóg Rodzina Ojczyzna*, Brześć Kujawski 2014, s. 36-38.

⁵³ M. Pawlak, *Błędowski Zygmunt*, [w:] WSB, t. 3, s. 17-19 [brak informacji o działalności pisarskiej].

⁵⁴ B. Ziółkowski, *Byszewski Antoni Władysław*, [w:] WSB, t. 1, s. 36-38 [brak informacji na temat wspomnianej książki].

⁵⁵ W. Kujawski, *Górzyński Władysław*, [w:] WSB, t. 1, s. 56-57; W. Dudek, op. cit., s. 280.

⁵⁶ P.J. Badura, *Kneblowski Waclaw*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 104-106 [niepełna bibliografia prac według A. Mietz]; A. Mietz, *Ksiądz Waclaw Kneblowski w promieniach kultu Królowej Jadwigi*, Włocławek 1989, s. 31, przyp. 6; F. German, *Kneblowski Waclaw*, [w:] PSB, t. 13, s. 114-115.

⁵⁷ Z. Waszkiewicz, *Nieszawa w latach 1918-1939*, [w:] *Dzieje Nieszawy*, t. 1. Do roku 1945, red. R. Czaja, Toruń 2004, s. 194.

i patriotycznych kazań w czasie świąt narodowych i państwowych, był autorem książki *Filozofia a szkoła średnia* (Aneks, poz. 13) oraz *Fizyczne tłumaczenie prawa Webera i Fechnera* (Aneks, poz. 44).

Z zakresu historii prawa została odnotowana pozycja Aleksego Kurcjusza dotycząca dziejów konstytucji, m.in. Konstytucji 3 maja. Następnie należy wspomnieć o pracach Jana Głoga, który zajął się zagadnieniami polskiej tożsamości i tym, jak powinien wyglądać ustrój po odzyskaniu przez Polskę niepodległości (Aneks, poz. 21, 22).

Sprawy kobiet były poruszone w dwóch publikacjach, a mianowicie w *Kobieta nowoczesna. Odczyt wypowiedziany w Warszawie, dnia 19 stycznia 1912 r. otwierający trzecią seryę dyskusyjnych wieczorów, urządzanych staraniem warsz[awskich] działaczy społeczno-katol[ickich]* (Wrocław 1912) Wincen-tego Kosiakiewicza⁵⁸ oraz w druku ulotnym zatytułowanym *Bacność. Międzynarodowe Towarzystwo Ochrony Kobiet* (Wrocław 1916).

Uwieńczeniem tego zasobu książkowego jest praca „prowizora farmacji”, fotografa-amatora Wacława Gruszewskiego, będąca swoistym poradnikiem dla osób pragnących zająć się fotografią (Aneks, poz. 24). Nie jest to najstarsze wydawnictwo tego typu, ponieważ w Bibliotece Narodowej jest przechowywany *Podręcznik fotografii dla amatorów* (Warszawa 1891) J. Bohdanowicza. Wiadomo jeszcze o wydawnictwie Wilhelma Kleinberga z 1894 r. *Krótki podręcznik dla fotografów i amatorów*⁵⁹.

Tematyka zaprezentowanych druków jest bardzo różnorodna i na tym etapie digitalizacji druków wrocławskich nie pozwalała na przedstawienie tendencji ani dominujących treści w drukarstwie wrocławskim.

Czasopisma i inne wydawnictwa ciągłe

Ofertę bibliotek cyfrowych uzupełniają m.in. periodyki. Jednym z wydawnictw ciągłych, które w komplecie zostało zamieszczone przez Bibliotekę Główną Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, jest seria „Monumenta Historica Dioeceseos Wladislawiensis”⁶⁰, zawierająca dokumenty archiwalne do dziejów diecezji kujawsko-pomorskiej i kujawsko-kaliskiej. Inicjatorami i opracowującymi byli bracia Zenon i Stanisław Chodyński, w zbiorach cyfrowych odnotowano 25 tomów, niekiedy można by je nazwać zeszytami, ponieważ ich objętość waha się między 34 a 204 stronami.

⁵⁸ M. Puchalska, *Kosiakiewicz Wincenty (1863-1918)*, [w:] PSB, t. 14, s. 198; *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, t. 14. *Literatura Pozytywizmu i Młodej Polski*, red. Z. Szweykowski i J. Maciejowski, Warszawa 1973, s. 471-479.

⁵⁹ *Muzeum Historii Fotografii* [online] [dostęp: 29.01.2015] Tryb dostępu: <http://www.mhf.krakow.pl/?action=education&param=kzf&id=39#ex39>.

⁶⁰ W. Dudek, op. cit., s. 274.

Z czasopism wrocławskich należy wymienić ukazujące od 1909 r. „Ateneum Kapłańskie”, którego pierwszym redaktorem był ksiądz Antoni Szymański, a Stanisław Gruchalski⁶¹ pełnił obowiązki administratora, wydawcy oraz zastępcy redaktora. Było to pismo reprezentujące bardzo wysoki poziom, które w krótkim czasie zdobyło uznanie i pozycję ogólnopolskiego organu teologicznego⁶². Osoby korzystające z zasobów cyfrowych mają nieograniczony dostęp do pierwszych sześciu roczników (do 1915 r.) poprzez Wielkopolską i Radomską Bibliotekę Cyfrową.

„Kalendarz Powszechny Ilustrowany”, wydawany przez ks. Jana Stanisława Żaka⁶³ w latach 1911-1925, był popularnym wydawnictwem, gdzie starano się zamieszczać teksty dotyczące historii Polski, przykłady polskiej literatury pięknej, wiersze patriotyczne, jak również porady praktyczne i elementy satyryczne.

Jak już wspomniano, jedną z osób, która zajmowała się mecenatem wydawniczym, była przełożona gimnazjum żeńskiego Janina Steinbok. Podjęła się ona sfinansowania rocznika prowadzonej przez siebie szkoły zatytułowanego „Orlątko”. Autorkami artykułów były uczennice, które redagowały następujące działy: „beletrystyczny, publicystyki wychowawczej, przyrodniczo-geograficzny, sylwetek ludzi zasłużonych oraz humorystyczny”⁶⁴.

W polskich zasobach cyfrowych odnotowano także pismo wydawane przez Samuela Wołkowicza, a drukowane w pracowni wrocławskiej Markusa Wołkowicza pt. „Głos Żydowski” (Aneks, poz. 20). Podobnie jak w przypadku druków zwartych, wydawnictwa ciągle czekają na swoje uzupełnienie.

Dzięki zestawieniu zatytułowanemu *Bibliografia czasopism pomorskich* Henryka Baranowskiego, wiadomo, że we Wrocławku wydano 51 tytułów dzienników, tygodników, kwartalników, roczników do 1918 r., które w niedalekiej przyszłości zapewne zostaną zdigitalizowane, chociażby ze względu na słabą trwałość papierów drukowych z końca XIX i pierwszej połowy XX w.

Druki ulotne

Do grupy druków ulotnych zgodnie z definicją zaliczono wszystkie pozycje, których objętość nie przekracza czterech stron⁶⁵. Wśród druków znalazły się przemówienia biskupów, obwieszczenia, druki propagandowe i pocztówki.

⁶¹ K. Rulka, *Pierwsze dziesięciolecie „Ateneum Kapłańskiego” 1909-1918*, [w:] *Ateneum Kapłańskie 1909-2009*, red. K. Rulka, Wrocław 2008, s. 13; Z. Pawlak, *Gruchalski Stanisław*, [w:] WSB, t. 4, s. 49-52.

⁶² W. Dudek, op. cit., s. 271.

⁶³ J.S. Żak, *Z moich wspomnień. Wrocław 1909-1915*, Wrocław [1939], s. 51-54; K. Rulka, *Jan Stanisław Żak*, [w:] *Zasłużeni dla Wrocławka (XIII-XX wiek)*, red. M. Wojciechowski, Wrocław 1991, s. 229.

⁶⁴ A. Notkowski, op. cit., s. 457-458.

⁶⁵ *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadłowski, Wrocław 1971, szp. 560-561.

Mowy biskupów dodane do oferty polskich bibliotek cyfrowych są reprezentowane przez tę wygłoszoną przez biskupa Stanisława Kazimierza Zdzitowieckiego 20 grudnia 1905 r., gdzie zawarł myśli o wierze w Boga, szacunku i miłości w rodzinie, umiłowaniu ojczyzny, a przede wszystkim nawoływał w niej do miłości bliźniego. Mowa miała charakter pokojowy.

Z kolei obwieszczenia, które pochodziły z 1915 r., były wydane przez Urząd Cesarsko-Niemiecki Zarząd Cywilny okręgu Wrocławskiego i Nieszawskiego. Informowano w nich o zakazie wywozu zboża, sprzedaży wódki osobom cywilnym, zakazie sprzedaży kwitów rekwizycyjnych oraz udzielaniu pozwolenia na zakup zboża i mąki. Tego typu druki odzwierciedlają pewien aspekt funkcjonowania miasta w czasie I wojny światowej.

Z wrocławskich oficyn pochodzą również pocztówki wydrukowane do 1918 r. Dotychczas zostały one zdigitalizowane jedynie przez Cyfrową Bibliotekę Narodową Polona i były wydane jeszcze przed końcem Wielkiej Wojny przez Hermana Neumana (syn Izydor sygnował prace nazwiskiem ojca). Karty pocztowe ukazywały się w przeszłości głównie nakładem księgarzy i typografów wrocławskich. Pierwszym wykonawcą widokówek z Wrocławka był wymieniony wyżej Markus Wołkowicz, który wyemitował zestaw sześciu pocztówek pod tytułem „Souvenir de Wloclawek” w 1899 r. W 1900 r. wydał jednak najbardziej obecnie znaną pocztówkę, gdzie w tytuł *Ukłony z Wrocławka* wpleciono w cztery pola przedstawiające widoki ul. Żabiej, w tym umieścił witrynę swojego zakładu litograficznego i drukarskiego. Kolejne serie widokówek wydał w 1902 i 1908 r.

Inicjatorem i wydawcą tych druczków był poza tym księgarz wrocławski W. Piechaczek. Jednakże najczęściej na pocztówkach z lat 1914-1918 pojawiało się nazwisko Rubina Rubinsteina. Zasłynął on, wydając cykl „Ruiny 1914”, na który złożyły się reportażowe przedstawienia miasta z lat Wielkiej Wojny. Poza nim pocztówki wydawali H. Neuman, M. Kuczyński, J. Gründberg, H. Pomeranz, K. Szałwiński (W. Dowmont), jak również wydawcy z Torunia, Poznania czy Berlina⁶⁶.

Podsumowanie

„Drukarnie prowincjonalne to, z wyjątkiem oficyny Wilhelma Kohna w Częstochowie, najczęściej małe warsztaty o charakterze usługowym, realizujące zamówienia nakładców lokalnych (zarówno instytucji, jak i osób prywatnych), tłoczące głównie wydawnictwa użytkowe (np. wykazy, spisy, cenniki), rzadziej publikacje

⁶⁶ K. Kotula, *Wstęp*, [w:] *Wrocławskie widoki miasta do 1918 r. Katalog wystawy*, red. P. Bokota, P. Nowakowski, Wrocław 1997, s. 9-10; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (encyklopedyczny) na rok 1905*, red. W. Okręt, Warszawa 1905, s. I-XV: zostali wymienieni następujący księgarze: Jakób Kuczyński i A. Grünberg i in. [K. Kotula podaje inne inicjały wspomnianych księgarzy].

niebeletrystyczne (przede wszystkim modlitewniki) i literaturę piękną. [...] Na temat liczby drukarni prowincjonalnych w ostatnich dwóch dekadach [XIX] wieku brakuje, niestety, danych zbiorczych”⁶⁷. Przytoczona wypowiedź jest niejako impulsem do podejmowania badań nad zasięgiem czarnej sztuki w miastach prowincjonalnych, które pozwolą na uzupełnienie obecnej wiedzy, a jednym ze źródeł są właśnie wytwory drukarni wrocławskich udostępniane drogą elektroniczną.

Na podstawie zgromadzonego zasobu należy uznać, że osoby selekcjonujące wrocławiana do digitalizacji wybrały istotne i cenne pozycje, które w niepełnym zakresie odzwierciedlają produkcję wydawniczą przynajmniej dwóch oficyn, tj. Drukarni Diecezjalnej oraz drukarni Hermana Neumana. Znacznie mniej można stwierdzić na temat oficyn, których produkcja jest jeszcze mało znana, a znikoma liczba druków zdigitalizowanych nie pozwala na analizę na podstawie tylko tego jednego, niepełnego przecież medium. Podsumowując, stan na grudzień 2014 r. wynosi 92, w tym dwie pozycje zapewne niedługo zostaną przeniesione do wersji cyfrowej. W *Planie digitalizacji Federacji Bibliotek Cyfrowych*⁶⁸ odnajdujemy dodatkowy druk wrocławski z omawianego okresu.

ANEKS. Druki wrocławskie w bibliotekach cyfrowych

Pozycje podzielono na dwa działy: *Książki i czasopisma* oraz *Druki ulotne*. Opisy w obrębie działów uszeregowano alfabetycznie. Zastosowano opis zgodny z normami opisu bibliograficznego książki oraz wydawnictw ciągłych. Przy czym wydawnictwa periodyczne zostały pogrupowane wtedy, kiedy były drukowane w jednej oficynie. W momencie gdy ulegało to zmianie, zestaw tomów postanowiono opisać oddzielnie.

Wykaz skrótów

BCZŁ	– Biblioteka Cyfrowa Ziemi Łódzkiej
CBDSd	– Cyfrowa Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu
ChBC	– Chełmska Biblioteka Cyfrowa
e-BUW	– e-Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego
KPBC	– Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa
Odb.	– odbitka
POLONA	– Cyfrowa Biblioteka Narodowa Polona
RBC	– Radomska Biblioteka Cyfrowa
RCIN	– Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych
[s.n.]	– sine nomine

⁶⁷ J. Kostecki, W. Tomaszewski, *Książka i prasa*, s. 269.

⁶⁸ *Plan digitalizacji* [online] [dostęp: 30.01.2015] Dostępny w World Wide Web: http://fbc.pionier.net.pl/report_planned_pl.pdf.

ŚBC – Śląska Biblioteka Cyfrowa
WBC – Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa

Książki i czasopisma

1. ATENEUM Kapłańskie: wychodzi pod kierunkiem profesorów Wrocławskiego Seminarium Duchownego, poświęcony Pismu św., teologii dogmatycznej, apologetyce, teologii moralnej i ascetycznej, prawu kanonicznemu, liturgice, filozofii, historii, naukom społecznym, pedagogii i sztuce chrześcijańskiej / Wrocławskie Seminarium Duchowne ; red. odp. Antoni Szymański. – 1909-1914, R. 1-6. – Wrocław : Stanisław Gruchalski, 1909-1914 (Wrocław : Drukarnia Dyecezalna). – miesięcznik
WBC, RBC
2. BĄCZEK Jan (1881-1942). Anomizm Jana M. Guyau wobec powszechnych i niezmiennych praw i zasad porządku moralnego : pozytywno-krytyczna rozprawa o podstawie moralności / Jan Bączek. – Wrocław : [skł. gł.] Gebethner i Wolff w Warszawie, 1914 (Wrocław : Odbito w Druk. Dyecezalnej). – 191 s. ; 24 cm. – Odb. z „Ateneum Kapłańskiego” R. 4: 1912, t. 8, s. 325-342, 402-412; R. 5: 1913, t. 9, s. 123-132, 233-250, 314-324; t. 10, s. 42-45. – (Biblioteka „Ateneum Kapłańskiego” ; nr 11)
RCIN
3. BŁĘDOWSKI, Zygmunt (1886-1971). Łomża – Wrocław : (sprawozdanie z wycieczki wioślarskiej, odbytej na łodzi „Pilica” z Łomży do Wrocławka przez 4-ch członków wrocławskiego Tow. Wioślarskiego w d. 4 lipca 1912 roku) / Z. Błędowski. – Wrocław : Wydawnictwo „Dziennika Kujawskiego”, 1913 (Wrocław : Bracia Piotrowscy). – 36 s. ; 18 cm
POLONA
4. BORUCKI Maksymilian. Ziemia kujawska pod względem historycznym, jeograficznym, archeologicznym, ekonomicznym i statystycznym / Maksymilian Borucki. – Wrocław : nakł. Hermana Neumana ; skł. gł. Gebethner i Wolff w Warszawie, 1882-1884 (Wrocław : Herman Neuman). – XVIII, 373, [1] s. ; 22 cm
KPBC
5. BULL, George Joseph (1848-1911). Wyznania nawróconego doktora medycyny / Jerzy Bull ; tł. M. B. – Wrocław : Księgarnia Powszechna, 1914 (Wrocław : Drukarnia Dyecezalna). – 86 s. ; 19 cm
POLONA
6. BYSZEWSKI, Antoni (1876-1963). Puławy / A. Byszewski. – Wrocław: [s.n.], 1911 (Wrocław : Bracia Piotrowscy). – 15 s. ; 17 cm
POLONA
7. CHODYŃSKI Stanisław (1836-1919). Biskupi sufragani wrocławscy / z akt kapituły wrocławskiej zebrał i wybrał Stanisław Chodyński. – Wrocław : [s.n.], 1906 (Wrocław : Herman Neuman). – 109, II, [1] s. ; 19 cm
KPBC

8. CHODYŃSKI, Stanisław (1836-1919). Klasztor panien Dominikanek w Piotrkowie / z kroniki klasztornej opisał ks. Stanisław Chodyński. – Włocławek : Księgarnia Powszechna, 1914 (Włocławek : Drukarnia Dyecezalna). – 119, [1] s. ; 21 cm
KPBC
9. CHODYŃSKI, Stanisław (1836-1919). Konsystorze w dyecezyi kujawsko-pomorskiej / zebrał i spisał Stanisław Chodyński. – Włocławek : Księgarnia Powszechna, 1914 (Włocławek : Drukarnia Dyecezalna). – 150, [2] s. ; 21 cm
KPBC
10. CHODYŃSKI Stanisław (1836-1919). Organy, śpiew i muzyka : szkic historyczny / zebrał z akt kapituły włocławskiej Stanisław Chodyński. – Włocławek : [s.n.], 1902 (Włocławek : Herman Neuman). – 273, [1] s. ; 21 cm
KPBC
11. CHODYŃSKI, Stanisław (1836-1919). Rozporządzenie Komisji Dobrego Porządku w mieście Włocławku roku 1787 uczynione z akt kapituły włocławskiej... / Stanisław Chodyński. – Włocławek : Herman Neuman, 1913 (Włocławek : Herman Neuman). – 143 s.
KPBC
12. CHODYŃSKI Stanisław (1836-1919). Seminaryum włocławskie : szkic historyczny na podstawie akt i dokumentów miejscowych / ułożył i spisał Stanisław Chodyński. – Włocławek : b. w., 1904 (okł. 1905) (Włocławek : Herman Neuman). – 413, [2] s. ; 22 cm
KPBC
13. CHODYŃSKI Stanisław (1836-1919). Szkoła katedralna włocławska : szkic historyczny na podstawie akt kapitulnych skreślony ku uczczeniu Akademii Krakowskiej w pięćdziesiątym roku od jej wznowienia 1400-1900 / Stanisław Chodyński. – Włocławek : Kler Dyecezalny, 1900 (Włocławek: Herman Neuman). – 133, [1] s. ; 22 cm
KPBC
14. CHODYŃSKI Stanisław (1836-1919). Szkoła OO. Bernardynów w Warcie / z akt zebrał i opisał Stanisław Chodyński. – Włocławek : [s.n.], 1910 (Włocławek : Drukarnia Dyecezalna). – 46 s. ; 21 cm
KPBC
15. CHODYŃSKI, Stanisław (1836-1919). Szkoła OO. Pijarów w Radziejowie i w Włocławku / z akt zebrał i spisał Stanisław Chodyński. – Włocławek : [s.n.], 1911 ([Włocławek] : Drukarnia Dyecezalna). – 54 s. ; 21 cm
KPBC
16. CHODYŃSKI, Stanisław (1836-1919). Szkoła OO. reformatów w Włocławku / z akt zebrał i spisał Stanisław Chodyński. – Włocławek : [s.n.], 1911 ([Włocławek] : Drukarnia Dyecezalna). – 54, [1] s. ; 24 cm
KPBC

17. CHODYŃSKI, Stanisław (1836-1919). Trybunaliści z Kapituły Włocławskiej / na podstawie akt kapitulnych opisał Stanisław Chodyński. – Włocławek : [s.n.], 1911 (Włocławek : Drukarnia Dyecezalna). – 82, [1] s. ; 21 cm
KPBC
18. CHODYŃSKI, Stanisław (1836-1919). Wikariusze katedry włocławskiej (Collegium Vicariorum) / z akt kapituły włocławskiej zebrał i spisał Stanisław Chodyński. – Włocławek : Skł. gł. Księgarnia Powszechna, 1912 (Włocławek : Drukarnia Diecezjalna). – 344 s. ; 23 cm
KPBC
19. CHYLICZKOWSKI Jan (1830-1902). Syberya pod względem etnograficznym, administracyjnym, rolniczym, przemysłowo-handlowym / Jan Chyliczkowski. – Włocławek : Stefan Błędowski, 1898 (Włocławek : Stefan Błędowski). – XVI, 309, [1], VIII s. ; 22 cm
POLONA, RBC
20. GŁOS ŻYDOWSKI : niezależny tygodnik społeczno-polityczny / red. Samuel Wołkowicz. – 1917-1918, R. 1-2. – Warszawa : Samuel Wołkowicz, 1917-1918 (Włocławek : Druk. M. Wołkowicza i S-ki)
1917, R. 1, nr 6, 15, 25, 26, 37, 38, 40; 1918, R. 2, nr 3, 16, 17, 26, 27, 38-39
e-BUW
21. GŁÓG, Jan. Co to jest być Polakiem? / Jan Głóg. – Włocławek : nakł. autora, 1918 (Włocławek : Drukarnia Dyecezalna pod zarz. W. Tomaszewskiego). – 73 s. ; 19 cm
KPBC
22. GŁÓG, Jan. W sprawie przyszłego ustroju Polski / Jan Głóg. – Włocławek : nakł. autora, 1918 (Włocławek : Drukarnia Dyecezalna pod zarz. W. Tomaszewskiego). – 74 s. ; 20 cm
KPBC
23. GÓRZYŃSKI, Władysław (1856-1920). Zamek w Raciążku / Władysław Górzyński. – Włocławek : Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości, 1913 ([Warszawa] : Wł. Łazarski). – 32 s. : il. ; 23 cm
POLONA
24. GRUSZEWSKI, Waclaw. Praktyczne wskazówki dotyczące sztuki fotograficznej dla p.p. amatorów-fotografów / W. Gruszewski. – wyd. 2-gie powiększ. z ilustracjami m. Włocławka. – Włocławek [s. n., 1906] (Włocławek : Markus Wołkowicz). – 66, [5] s., 4 tabl. ; 17 cm
POLONA
25. HISTORIA Kościoła i Klasztoru SS. Dominikanek u św. Anny pod Przyrowem. – Wyd. 2. – Włocławek : [s.n.], 1909 (Włocławek : Drukarnia Dyecezalna). – 31 s. : il. ; 17 cm
KPBC

26. ILUSTROWANY przewodnik po Włocławku : z planem miasta. – Włocławek : nakł. Oddział Kujawski Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, 1911 (Włocławek : Herman Neuman). – 39 s., 1 mapa : il. ; 22 cm
POLONA
27. JUNG Kazimierz (1869-1943). Katedra włocławska : krótki rys historyczny miasta Włocławka, katedry i diecezji włocławskiej / Kazimierz Jung. – Włocławek : nakł. S. Błędowski ; [skł. gł.] Gebethner i Wolff w Warszawie, 1900 (Włocławek : Stefan Błędowski). – 90 s. : il. ; 16°
BC KUL
28. KALENDARZ Powszechny Ilustrowany na Rok 1916 / ułożony i wydany przez redakcję „Głosu Wiary”. – Włocławek : skł. gł. Księgarnia Powszechna, [1915] (Włocławek : Drukarnia Diecezjalna pod zarz. W. Tomaszewskiego). – 224 s. : il. ; 21 cm
BC KUL
29. KALENDARZ Powszechny Ilustrowany na Rok 1917 / ułożony i wydany przez redakcję „Głosu Wiary”. – Włocławek : skł. gł. Księgarnia Powszechna, [1916] (Włocławek : Drukarnia Diecezjalna pod zarz. W. Tomaszewskiego). – 190, [1] s. : il. ; 21 cm
BC KUL
30. KAPICA, Jan (1866-1930). Duszpasterstwo a ruch trzeźwości / Jan Kapica ; przekł. z niem. – Włocławek : [M. Szczepkowski], 1912 (Włocławek : Drukarnia Diecezjalna). – 65, [1] s. ; 21 cm
ŚBC
31. KATECHIZM Trzeciego Zakonu Świeckiego założonego przez św. Franciszka, a zreformowanego przez Leona XIII Papieża : Bóg mój i wszystko. – Włocławek : [s.n.], 1908 (Włocławek : Drukarnia Diecezjalna). – 154, IV s. ; 15 cm
CBDSd
32. KATECHIZM Trzeciego Zakonu Świeckiego : założonego przez św. Franciszka, a reformowanego przez Leona XIII papieża / uzupełn. przez O. Viatora a Mojówka. – Wyd. 3. – Włocławek : [s.n.], 1914 (Włocławek : Drukarnia Diecezjalna). – 175, IV s. ; 15 cm
WBC
33. KOSIAKIEWICZ, Wincenty (1863-1918). Kobieta nowoczesna : odczyt wypowiedziany w Warszawie, dnia 19 stycznia 1912 r. otwierający trzecią seryę dyskusyjnych wieczorów, urządzanych staraniem warsz. działaczy społeczno-katol. / Wincenty Kosiakiewicz . – Włocławek : [s.n.], 1912 (Włocławek : Drukarnia Diecezjalna). – [4], 16 s. ; 21 cm
POLONA
34. KNEBLOWSKI Waław (1887-1939). Freski Dankwarta : pieśń malarska na sklepieniach bazyliki Jasnogórskiej : opis ikonograficzny / Waław Kneblowski. – Włocławek : [s.n.], 1914 (Włocławek : Drukarnia Diecezjalna). – 31 s.; 24 cm. – Odb. z: „Kronika Diecezji Kuj. Kaliskiej”
BC KUL

35. KURCJUSZ Alexy. Co to jest Konstytucja i jakie były jej dzieje / Alexy Kurcusz. – Włocławek : nakł. Biura Wydawnictw przy P.S. I. okręg kuj., 1917 (Włocławek : Bracia Piotrowscy). – 20 s. ; 22 cm
ChBC
36. MONUMENTA Historica Dioeceseos Wladislaviensis. – [T.] 1-[10]. – Wladislaviae : Sumptibus Seminarii Dioecesani, 1881-1889, 1894 (Wladislaviae : typis Hermani Neumann). – niereg.
KPBC
37. MONUMENTA Historica Dioeceseos Wladislaviensis. – [T.] 11. – Wladislaviae : Sumptibus Seminarii Dioecesani, 1891 (Wladislaviae : typis Ludovici Rosiński). – niereg.
KPBC
38. MONUMENTA Historica Dioeceseos Wladislaviensis. – [T.] 12-22. – Wladislaviae : Sumptibus Seminarii Dioecesani, 1894-1903 (Wladislaviae : typis Arminii Neuman). – niereg.
Od [T.] 15 Sumptibus Cleri Dioecesani
KPBC
39. MONUMENTA Historica Dioeceseos Wladislaviensis. – [T.] 23-25. – Wladislaviae : [s.n.], 1907-1912 (Wladislaviae : Typis Officinae Dioecesanae). – niereg.
KPBC
40. MUZNEROWSKI Stanisław. Krzepice w przeszłości / Stanisław Muznerowski. – Włocławek : Księgarnia Powszechna, 1914 (Włocławek : Drukarnia Dyecezalna). – 131 s. ; 22 cm
RCIN
41. MUZNEROWSKI Stanisław. Lubraniec : monografia / Stanisław Muznarowski. – Włocławek : [skł. gł.] K. Trepte w Warszawa, 1910 (Włocławek : Drukarnia Diecezjalna). – 158, [2] s. : il. ; 8°
BC KUL
42. ORŁĄTKO : zbiorowa praca uczennic 8-mio klasowego Gimn. Żeńskiego Janiny Steinbokówny we Włocławku / [red. Janina Steinbokówna]. – [R.] 1, 1916-1917-[R.] 2, 1918-1919. – Włocławek : Nakładem Przełożonej Gimnazyum [Janiny Steinbokówny], 1916/1917-1918-1919 (Włocławek : Drukarnia Dyecezalna pod zarz. W. Tomaszewskiego). – rocznik
KPBC
43. PORTYCH Teodor (1883-1942). Filozofia a szkoła średnia / Teodor Portych. – Włocławek : nakł. autora, 1918 (Włocławek : Herman Neuman). – 16 s. ; 24 cm
RCIN
44. PORTYCH, Teodor (1883-1942). Fizyczne tłumaczenie prawa Webera i Fechnera / Teodor Portych. – Włocławek : nakł. autora, 1917 (Włocławek : Drukarnia Dyecezalna pod zarz. W. Tomaszewskiego). – 19 s. : il. ; 24 cm
RCIN

45. PRAVILA pol'zovaniâ mineral'nymi Vvdami v'' Cěhocinskom'' vodolečebnom'' zavedenii = Przepisy dla leczących się wodami mineralnymi w Ciechocińskim Zakładzie Zdrojowo-Kąpielowym. – Włocławek : [s.n.], 1901 (Włocławek : Herman Neuman). – 17 s., 23 cm
POLONA
46. PRZEWODNIK po Ciechocinku : jego historja i zasoby lecznicze z dodatkiem szczegółowego planu całej osady / pod red. Stanisława Jana Łapińskiego. – Włocławek : nakł. Ludwik Rosiński, 1891 (Włocławek : Ludwik Rosiński). – 142, [1] s.: mapy
KPBC
47. RADZISZEWSKI Idzi. Geneza religii w świetle nauki i filozofii / Idzi Radziszewski. – Włocławek : [s.n.] ; [skł. gł.] Gebethner i Wolff w Warszawie, 1911 (Włocławek : [Drukarnia Diecezjalna]). – 213, [3] s. ; 25 cm. – (Biblioteka Ateneum Kapłańskiego ; nr 6). – Odb. z „Ateneum Kapłańskiego” R. 1, 1909, t. 1, s. 44-50, 230-239, 328-341; t. 2, s. 32--41, 234-245, 428-441; R. 2: 1910, t. 3, s. s. 33-42, 231-242; t. 4, s. 238-248, 306-325, 419-435
KPBC
48. TRENY Jeremiasza proroka / przeł. wierszem Karol Korycki . – Włocławek: [s.n.], 1911 (Włocławek : Drukarnia Dyecezalna). – 14 s. ; 22 cm
POLONA
49. ZAŁUSKA, Paweł (1877-1942). Retkinia : rys historyczno-społeczny / Paweł i Leonard Załuscy. – Włocławek : Księgarnia Powszechna, 1914 (Włocławek : Drukarnia Dyecezalna). – [1], 6-254 s.: il. ; 22 cm
BCZŁ
50. ŻMIGRODZKI Michał. Gustaw Konrad Mickiewicza i Faust Goethego / Michał Żmigrodzki. – Włocławek : Skł. gł. u autora i w Księgarni Wendego w Warszawie, 1909 (Włocławek : Drukarnia Dyecezalna). – 23 s. ; 23 cm. – Odb. z „Ateneum Kapłańskiego” R. 1, t. 2, s. 211-233
KPBC

Druki ulotne

61. AMTSBLATT [afisz] der Kaiserich Deutschen Zivilverwaltung für die Kreise Wloclawek und Nieszawa = Doniesienia Urzędowe Cesarsko-Niemieckiego Zarządu Cywilnego okręgu Włocławskiego i Nieszawskiego / Cesarsko-Niemiecki Zarząd Cywilny okręgu Włocławskiego i Nieszawskiego. – Włocławek : [s.n.], 1915 (s.l. : s.n.). – [1] k. ; 28x57 cm.
[Zakaz wywozu zboża]
KPBC
52. AMTSBLATT [afisz] der Kaiserich Deutschen Zivilverwaltung für die Kreise Wloclawek und Nieszawa = Doniesienia Urzędowe Cesarsko-niemieckiego Zarządu Cywilnego okręgu Włocławskiego i Nieszawskiego / Cesarsko-Niemiecki Zarząd

- Cywilny okręgu Włocławskiego i Nieszawskiego ; Buresch. – Włocławek : [s.n.], 1915 (s.l. : s.n.). – [1] k. ; 28x57 cm
[sprzedaż wódki osobom cywilnym]
KPBC
53. AMTSBLATT [afisz] der Kaiserlich Deutschen Zivilverwaltung für die Kreise Wloclawek und Nieszawa = Doniesienia Urzędowe Cesarsko-niemieckiego Zarządu Cywilnego okręgu Włocławskiego i Nieszawskiego / Cesarsko-Niemiecki Zarząd Cywilny okręgu Włocławskiego i Nieszawskiego ; Buresch. – Włocławek : [s.n.], 1915 (s.l. : s.n.). – [1] k. ; 28x42 cm
[Zakaz sprzedawania kwitów rekwizycyjnych]
KPBC
54. BACZNOŚĆ! : Międzynarodowe Towarzystwo Ochrony Kobiet. – Włocławek : [s.n.], 1916 (Włocławek : Drukarnia Dyecezalna). – [4] s. ; 18 cm
e-BUW
55. BEKANNTMACHUNG [plakat] [Inc.: Zur Vorbereitung und Ausführung der Frühjahrbestellung...] = Obwieszczenie [Inc.: Do wiosennej uprawy roli...] / Cesarsko-Niemiecki Zarząd Cywilny okręgu Włocławskiego i Nieszawskiego. – Włocławek : [s.n.], 1915 (s.l. : s.n.). – [1] k. ; 29x36 cm
KPBC
56. BISKUP kujawsko-kaliski do ludu wiernego. [Inc.:] Od pewnego czasu krążą między wami rozmaite nauki, niezgodne ani z Wiarą św., ani z dotychczasowem usposobieniem spokojnem [...] : [w Włocławku, dnia 20 Grudnia 1905 r. / Stanisław Biskup]. – [Włocławek : [s.n.], 1905] (b.m. : b.dr.) . – [3] s. ; 35 cm ZDZITOWIECKI Stanisław Kazimierz (1854-1927)
POLONA
57. CIECHOCINEK, estrada dla muzyki [pocztówka]. – Włocławek : nakł. H. Neumana, [ante 1918] (s.l. : s.n.). – 1 reprodukcja (pocztówka) : dr. ; 9x14 cm
POLONA
58. CIECHOCINEK, galerya spacerowa [pocztówka]. – Włocławek : nakł. H. Neumana, [ante 1918] (s.l. : s.n.). – 1 reprodukcja (pocztówka) : dr. ; 9x13,8 cm
POLONA
59. CIECHOCINEK, widok na łązienki n. 1 [pocztówka]. – Włocławek : nakł. H. Neumana, [ante 1918] (s.l. : s.n.). – 1 reprodukcja (pocztówka) : dr. ; 9x13,8 cm
POLONA
60. DONIESIENIE urzędowe Cesarsko-Niemieckiego Zarządu Cywilnego okręgu Włocławskiego i Nieszawskiego : Ogłoszenie. [Inc.:] Według najnowszego rozporządzenia są unieważnione wydane dawnej pozwolenia na zakupywanie zboża mąki i kartofli [...] : Włocławek, d. 11. maja 1915 = Amtsblatt der Kaiserlich Deutschen Zivilverwaltung für die Kreise Wloclawek und Nieszawa : Bekanntmachung. [Inc.:] Nach der neuerlich erlassenen Bestimmung, durch welche alle früheren Abmachun-

gen hinfällig werden, ist die Wareneinfuhr allein befugt, die beschlagnahmten Getreide-, Mehl- und Kartoffelvorräte aufzukaufen und ihren Abtransport vorzunehmen [...]. – [Włocławek : [s.n.], 1915] (Włocławek : Drukarnia Dyecezalna). – [1] k. ; 41×30 cm

POLONA

61. JENDROWSKI, Johannes Alexander (-1923). Herz an Herz : Walzer für Piano : Opus 80 / Johannes Alexander Jendrowski. – Włocławek : [s.n.], ca 1890 (Włocławek : Markus Wołkowicz). – 4 s. ; 35 cm

KPBC

62. ROBOTNICZY! [Inc.: Los robotnika polskiego staje się coraz gorszy. Aczkolwiek mamy wielu rzekomych przyjaciół wśród różnych socjalistycznych partii, żadnych z tej przyjaźni nie mamy korzyści...] : Włocławek, w grudniu / Narodowy Związek Robotniczy. – Włocławek : [s. n.], [1906] (s.l. : s.n.). – [1] s. ; 23×14 cm

POLONA

Druki planowane

1. CHMIEŁOWSKI Jan. Poezye / Jan Chmielowski ; okł. rys. Jacek Sobieraj. – Włocławek : Księgarnia Powszechna ; Skł. gł. Gebethner i Wolff w Warszawie, 1918 (Włocławek : Drukarnia Diecezjalna pod zarz. W. Tomaszewskiego). – 149 s. ; 19 cm

RCIN

2. CHODYŃSKI Stanisław. Zbiór wiadomości dziejów medycyny dotyczący = Analecta medico-historicae / z akt kapituły włocławskiej spisał Stanisław Chodyński. – Włocławek : [s.n.], 1912 (Włocławek : Druk. Dyecezalna). – 86 [1] s. ; 22 cm

KPBC

Bibliografia

Andrysiak E., Walczak K., Wańka D., *Druki kaliskie XIX i I połowy XX w. (1800-1945). Bibliografia*, Kalisz 2003.

Archiwum Państwowe w Toruniu, oddział we Włocławku. Akta starostwa włocławskiego, Prasa, sygn. 331.

Ateneum Kapłańskie 1909-2009, red. K. Rulka, Włocławek 2008.

Bering P., *Zasoby cyfrowe w warsztacie konserwatywnego humanisty*, [w:] *Polskie biblioteki cyfrowe 2010. Materiały z konferencji*, red. C. Mazurek, M. Stroiński, J. Węglarz, Poznań 2011, s. 29-37.

Bibliografia, Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej 3, 1909, nr 2, s. 59-64.

Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”, t. 14. *Literatura Pozytywizmu i Młodej Polski*, oprac. zespół pod red. Z. Szweykowskiego i J. Maciejowskiego, Warszawa 1973.

Bibliografia polska 1901-1939, t. 1-16, Warszawa 1986-2014.

Bufle A., *Opieka i praca*, Włocławek 1872.

Bufle A., *Ostatnie rady i przestrogi dla moich uczennic*, Włocławek 1852.

- Catalogus fratrum vivorum et martuorum vinculo christianae charitatis sociatorum seu Confraternitatis Philadelphicae*, Włocławek 1848.
- Chodyński S., *Seminarium wrocławskie*, Włocławek 1904.
- Ciszewska W., *Elektroniczny warsztat historyka książki*, [w:] *Biblioteka, książka, informacja i Internet 2012*, red. Z. Osiński, R. Malesa, Lublin 2013, s. 81-94.
- Czarnowska M., *Ilościowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego 1501-1965*, Warszawa 1967.
- Dąbrowski O., *Krótki wykład Mszy świętej według obrządku rzymsko-katolickiego*, Włocławek 1850.
- Drukarnia dyecezalna*, Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej 1, 1907, nr 7, s. 231-232.
- Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 1. Małopolska, cz. 1. *Wiek XV-XVI*, red. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1983.
- Dudek W., *Teologiczno-naukowy dorobek wrocławskiego seminarium duchownego*, *Ate-neum Kapłańskie* 61, 1969, t. 72, s. 267-300.
- Dziki T., *Przemysł wrocławski w latach 1870-1918. Gospodarcze i społeczne aspekty industrializacji*, Toruń 2004.
- Gaziński R., *Świat informacji na nośnikach elektronicznych a humanista na przykładzie warsztatu historyka*, [w:] *Informacja dla nauki a świat zasobów cyfrowych*, red. H. Ganińska, Poznań 2008, s. 68-81.
- Ginsbert A., *Włocławek. Studium monograficzne*, Warszawa 1968.
- Gruca A., *Nakładem własnym... Autorzy jako wydawcy swoich prac w Krakowie w dobie autonomii galicyjskiej*, Kraków 2007.
- Józef Marcellin Dzieścielski, biskup arateński, suffragan, proboszcz katedralny y administrator jeneralny diecezji kujawsko-kaliskiej całemu duchowieństwu świeckiemu i zakonnemu, tudzież wszystkim wiernym Chrystusowym Diecezji Kujawsko-Kaliskiej zdrowie i błogosławieństwo od Boga: uwiadomienie o osierociałey z pasterzea swego Dyecezji Kujawsko-Kaliskiej i o ustanowieniu iey administracyi*, Włocławek 1822.
- Józef Szczepan z Rzeczycy Koźmian z miłosierdzia Boskiego i stolicy apostolskiej łaski biskup kujawsko-kaliski, senator Królestwa Polskiego całemu duchowieństwu świeckiemu i zakonnemu, tudzież wszystkim wiernym Chrystusowym w diecezji naszej pokoy, zdrowie i błogosławieństwo pasterskie*, Włocławek 1826.
- Kawecka-Gryczowa A., *Dzieje „drukarni latającej”*. *Działalność i wędrówki*, *Rocznik Biblioteki Narodowej* 7, 1971, s. 355-379.
- Karolewicz G., *Ksiądz Idzi Benedykt Radziszewski 1871-1922*, Lublin 1998.
- Kostecki J., Tomaszewski W., *Książka i prasa na prowincji Królestwa Polskiego w XIX wieku*, *Rocznik Biblioteki Narodowej* 35, 2003, s. 261-282.
- Kotula K., *Wstęp*, [w:] *Włocławek widoki miasta do 1918 r. Katalog wystawy*, red. P. Bokota, P. Nowakowski, Włocławek 1997, s. 5-11.
- Kubiak W., *Dzieje Lubrańca*, Toruń 2006.
- Kujawski W., *Księża Zenon i Stanisław Chodyńscy*, *Kronika Diecezji Włocławskiej* 70, 1987, s. 227-240.
- Lech M.J., *Drukarze i drukarnie w Królestwie Polskim 1869-1905. Materiały ze źródeł archiwalnych*, Warszawa 1979.
- Lech M.J., *Księgarze i księgarnie w Królestwie Polskim 1869-1905. Materiały ze źródeł archiwalnych*, Warszawa 1980.

- Mężyński A., *O potrzebie i metodach badania prywatnego mecenatu wydawniczego w dziedzinie publikacji naukowych w XIX w.*, *Studia o Książce* 12, 1982, s. 47-58.
- Mietz A., *Ksiądz Wacław Kneblowski w promieniach kultu Królowej Jadwigi*, Włocławek 1989.
- Morawska U.M., *Drukarstwo płockie do roku 1918*, Płock 1984.
- Morawski M., *Monografia Włocławka*, Włocławek 2003 [reprint].
- Muzeum Historii Fotografii* [online] [dostęp: 29.01.2015] Tryb dostępu: <http://www.mhf.krakow.pl/?action=education&param=kzf&id=39#ex39>.
- Notkowski A., *Z dziejów prasy polskiej na Kujawach Wschodnich do 1918 r.*, *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego* 10, 1971, z. 3, s. 303-332, z. 4, s. 435-464.
- Osiński Z., *Narzędzia pracy historyka w świecie cyfrowym*, [w:] *Historia 2.0*, red. A. Sobczak, M. Cichocka, P. Frąckowiak, Lublin 2014, s. 15-30.
- Pawłowski P., *Ksiądz Jan Chyliczkowski. Bóg Rodzina Ojczyzna*, Brześć Kujawki 2014.
- Pawłowski P., *Włocławskie pomniki dziejowe. Od Galla do Damalewicza X-XVII wiek*, Włocławek 2004.
- Polski słownik biograficzny*, t. 11-14, Wrocław 1964-1969.
- Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (encyklopedyczny) na rok 1905*, red. W. Okręt, Warszawa 1905.
- Rulikowski M., *Produkcja wydawnicza polska w latach 1909-1911*, Warszawa 1913.
- Rulka K., *Księgozbiór księży Chodyńskich w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku*, *Studia Włocławskie* 3, 2000, s. 418-438.
- Słownik polskich teologów katolickich*, t. 1-3, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1981-1982.
- Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983.
- Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Łódź 1972.
- Szeliga F., *Przemysł włocławski*, Włocławek 1928.
- 6 wieków miasta Krzepic 1357-1957*, Krzepice 1958.
- Wajer J., *Życie kulturalne Włocławka w latach 1918-1939*, Bydgoszcz 1997.
- Waszkiewicz Z., *Nieszawa w latach 1918-1939*, [w:] *Dzieje Nieszawy*, t. 1. *Do roku 1945*, red. R. Czaja, Toruń 2004, s. 151-204.
- Wilkowski M., *Wprowadzenie do historii cyfrowej*, Gdańsk 2013.
- Włocławek widoki miasta do 1918 r. Katalog wystawy*, red. P. Bokota, P. Nowakowski, Włocławek 1997.
- Włocławski słownik biograficzny*, t. 1-6, red. S. Kunikowski, Włocławek 2004-2011.
- Zasłużeni dla Włocławka (XIII-XX wiek)*, red. M. Wojciechowski, Włocławek 1991.
- Zwrot cyfrowy w humanistyce*, red. A. Radomski, R. Bomba, Lublin 2013.
- Żak J.S., *Z moich wspomnień. Włocławek 1909-1915*, Włocławek [1939].

Bernardeta Iwańska-Cieślik

SUMMARY

Polish digital libraries have a huge resource of digital versions of prints from the provincial printing houses. Books, magazines and ephemera from Włocławek from the period 1881-1918 are represented by 92 positions. This represents 20% of the known production of printing during that period. Most prints comes from

the first years of the twentieth century. The subjects of these items are: theology, history, literature, legal issues, women, and current events, as in the case of posters and other notices. Dominates the Polish language, but also noted the German, Russian and Latin. The aim of the article is to present the current state of digitization of those publications. The survey will be repeated in two years.